INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA UNIVERSAL DIZAYN VA TO‘SIQSIZ TA’LIM SHAROITLARINI YARATISH

Tojiboyeva Sarvinoz

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Inklyuziv ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Temurova G.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada inklyuziv ta’lim muhitida universal dizayn tamoyillarini qo‘llash va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun to‘siqsiz ta’lim sharoitlarini yaratish masalalari yoritilgan. Universal ta’lim dizaynining pedagogik mazmuni, uning asosiy tamoyillari, ta’lim jarayonida qo‘llanilish imkoniyatlari hamda jismoniy va axborot muhitini moslashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, eshitishida, ko‘rishida va harakatlanishida o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun qulay ta’lim sharoitlarini tashkil etishning amaliy jihatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar asosida mavjud vazifalar tahlil qilinib, ta’lim muassasalarida universal dizaynni keng joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, universal dizayn, to‘siqsiz muhit, alohida ta’lim ehtiyojlari, ta’lim imkoniyati, pedagogik moslashtirish, tenglik, qulay ta’lim muhiti.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются вопросы применения принципов универсального дизайна в инклюзивной образовательной среде и создания безбарьерных условий обучения для детей с особыми образовательными потребностями. Анализируются педагогическое содержание универсального дизайна, его основные принципы, возможности применения в образовательном процессе, а также способы адаптации физической и информационной среды. Особое внимание уделяется созданию доступных условий обучения для детей с нарушениями слуха, зрения и опорно-двигательного аппарата. На основе нормативно-правовых документов Республики Узбекистан рассматриваются перспективы развития

инклюзивного образования и предлагаются рекомендации по внедрению универсального дизайна в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, универсальный дизайн, безбарьерная среда, особые образовательные потребности, доступность образования, педагогическая адаптация, равенство, образовательная среда.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri barcha bolalar uchun teng va sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishdan iborat. Har bir bolaning jismoniy, aqliy, sensor va psixologik xususiyatlaridan qat’i nazar, ta’lim jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoitlar yaratilishi lozim. Shu jihatdan inklyuziv ta’limda universal dizayn va to‘siqsiz muhitni tashkil etish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Universal dizayn tushunchasi dastlab arxitektura va loyihalash sohalarida shakllangan bo‘lib, keyinchalik ta’lim tizimida ham keng qo‘llanila boshladi. Uning asosiy g‘oyasi muhit, mahsulot va xizmatlarni imkon qadar barcha insonlar foydalanishi uchun qulay tarzda loyihalashtirishdan iborat.

Ta’lim sohasida universal dizayn barcha o‘quvchilar uchun ma’lumotni turli shakllarda taqdim etish, bilimlarini turli usullar orqali namoyon qilish va ta’lim jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatini yaratishni nazarda tutadi.

Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun maktab binosi, o‘quv materiallari, dars metodlari va kommunikatsiya vositalarining moslashtirilishi muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv ta’limda universal dizaynning pedagogik ahamiyatini ochib berish, to‘siqsiz ta’lim muhitini tashkil etish yo‘llarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Universal dizayn tushunchasi va uning inklyuziv ta’limdagi ahamiyati

Universal dizayn — bu muhit, mahsulot va xizmatlarni imkon qadar barcha insonlar tomonidan maxsus moslashtirishga ehtiyojni kamaytirgan holda foydalanish mumkin bo‘lgan tarzda yaratish tamoyilidir.

Ta’lim jarayonida universal dizayn o‘quvchilarning turli ehtiyojlarini oldindan hisobga olishga asoslanadi. Bunda faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar emas, balki barcha o‘quvchilar uchun qulay sharoit yaratish ko‘zda tutiladi.

Universal dizaynning inklyuziv ta’limdagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Barcha o‘quvchilar uchun ta’lim imkoniyatlarini kengaytiradi.
2. Ta’lim jarayonidagi mavjud to‘siqlarni kamaytiradi.
3. O‘quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantiradi.
4. Ta’lim materiallaridan foydalanishni osonlashtiradi.
5. O‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi.
6. Tengdoshlari bilan muloqot va hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi.

Masalan, o‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirishda faqat og‘zaki nutqdan foydalanmasdan, rasmlar, diagrammalar, yozma matnlar va videolardan ham foydalansa, turli ehtiyojga ega o‘quvchilar ma’lumotni yaxshiroq o‘zlashtirishlari mumkin.

Demak, universal dizayn ta’lim jarayonini barcha bolalar uchun qulay, tushunarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Universal ta’lim dizaynining asosiy tamoyillari

Ta’limda universal dizayn, ya’ni Universal Design for Learning (UDL), o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan yondashuv hisoblanadi.

CAST tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan UDL yondashuvi uchta asosiy tamoyilga asoslanadi.

1. Ma’lumotni turli shakllarda taqdim etish.

O‘quvchilarning ma’lumotni qabul qilish usullari turlicha bo‘ladi. Ayrim bolalar ko‘rish orqali, boshqalari eshitish yoki amaliy faoliyat orqali yaxshiroq o‘rganadilar.

Shuning uchun ta’lim materiallarini matn, audio, video, rasm, jadval va diagrammalar orqali taqdim etish maqsadga muvofiq.

2. Bilim va ko‘nikmalarni namoyon etishning turli imkoniyatlarini yaratish.

O‘quvchilar o‘z bilimlarini faqat yozma topshiriqlar orqali emas, balki og‘zaki javob, taqdimot, amaliy ish, loyiha va boshqa shakllarda ham namoyon etishlari mumkin.

Bu usul turli ehtiyojga ega bolalarning o‘z imkoniyatlarini ko‘rsatishiga yordam beradi.

3. Ta’limga qiziqish va ishtirokni rag‘batlantirish.

O‘quvchilarning qiziqishlari va motivatsiyasi bir-biridan farq qiladi. Shu sababli darslarda tanlov imkoniyatlari, guruhli faoliyat, interaktiv mashqlar va hayotiy misollardan foydalanish muhimdir.

Ushbu uchta tamoyil ta’lim jarayonining moslashuvchanligini oshiradi va barcha o‘quvchilarning faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlaydi.

Inklyuziv ta’limda to‘siqsiz jismoniy muhitni yaratish

To‘siqsiz muhit — bu barcha insonlar, jumladan, harakatlanishida yoki boshqa jismoniy imkoniyatlarida o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan shaxslar uchun qulay va xavfsiz foydalanish sharoitlari yaratilgan muhitdir.

Ta’lim muassasalarida to‘siqsiz muhitni tashkil etish inklyuziv ta’limning muhim shartlaridan biridir.

Buning uchun quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

– Maktab binosiga kirishda panduslar tashkil etish.

– Eshiklar va yo‘laklarning qulay harakatlanishga mos bo‘lishi.

– Maxsus jihozlangan sanitariya xonalarini yaratish.

– Sinfxonalarda qulay joylashuvni ta’minlash.

– Zinapoyalarda tutqichlar o‘rnatish.

– Zarur hollarda lift va ko‘tarish qurilmalaridan foydalanish.

Masalan, nogironlar aravachasidan foydalanadigan o‘quvchi maktabning barcha asosiy xonalariga mustaqil yoki zarur yordam bilan kira olishi kerak.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun esa yo‘nalish ko‘rsatkichlari, kontrast belgilar va taktil ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Bunday sharoitlar bolalarning mustaqilligini oshiradi va ta’lim jarayonidagi jismoniy to‘siqlarni kamaytiradi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun axborot va kommunikatsiya muhitini moslashtirish

Inklyuziv ta’limda jismoniy muhit bilan bir qatorda axborot va kommunikatsiya muhitining qulayligi ham muhim hisoblanadi.

Chunki ayrim o‘quvchilar uchun ma’lumotni odatiy shaklda qabul qilish qiyin bo‘lishi mumkin. Shu sababli axborot turli shakllarda taqdim etilishi zarur.

Eshitishida qiyinchiligi bo‘lgan bolalar uchun:

– Dars davomida yuzma-yuz muloqot qilish.

– Yozma ko‘rsatmalardan foydalanish.

– Videolarga subtitr qo‘shish.

– Ko‘rgazmali materiallardan foydalanish.

– Zarur hollarda imo-ishora tili tarjimonini jalb etish.

Ko‘rishida qiyinchiligi bo‘lgan bolalar uchun:

– Yirik shriftli o‘quv materiallarini tayyorlash.

– Audio darsliklardan foydalanish.

– Brayl yozuvidagi materiallarni qo‘llash.

– Ekran o‘qish dasturlaridan foydalanish.

– O‘quv materiallarida yetarli kontrastni ta’minlash.

Nutqida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun esa muqobil kommunikatsiya vositalari, rasmlar, belgilar va maxsus muloqot kartalaridan foydalanish mumkin.

Shunday qilib, axborot va kommunikatsiya vositalarini moslashtirish o‘quvchilarning dars mazmunini tushunishi va o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Universal dizaynni amalga oshirishda pedagogning roli

Universal dizayn tamoyillarini ta’lim jarayoniga tatbiq etishda pedagogning o‘rni juda muhimdir. Chunki o‘qituvchi dars mazmunini, metodlarini va o‘quv materiallarini tashkil etuvchi asosiy mutaxassis hisoblanadi.

Pedagog har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini o‘rganishi va ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarni oldindan aniqlashi kerak.

Buning uchun quyidagi faoliyatlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. O‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini o‘rganish.
2. Dars materiallarini turli shakllarda tayyorlash.
3. Ko‘rgazmali va interaktiv metodlardan foydalanish.
4. O‘quvchilarga bilimini namoyon etishning turli imkoniyatlarini yaratish.
5. Kamsitish va ajratish holatlarining oldini olish.
6. Maxsus pedagog va psixolog bilan hamkorlik qilish.
7. O‘quvchilarning rivojlanish natijalarini muntazam kuzatish.

Masalan, eshitishida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchi ishtirok etadigan darsda o‘qituvchi mavzuni tushuntirish bilan birga asosiy tushunchalarni doskaga yozishi, rasmlardan foydalanishi va o‘quvchi bilan yuzma-yuz muloqot qilishi mumkin.

Bu usul nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchi, balki butun sinf uchun ham tushunarli ta’lim muhitini shakllantiradi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim muhitini rivojlantirishning huquqiy asoslari

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash bo‘yicha muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-sonli «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida inklyuziv ta’lim masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’lim tushunchasi belgilangan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori inklyuziv ta’limni rivojlantirishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur qaror bilan 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Unda pedagog kadrlar tayyorlash, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, maxsus moslamalar bilan ta’minlash va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish kabi vazifalar belgilangan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston 2021-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilgan. Konvensiyaning 24-moddasi nogironligi bo‘lgan

shaxslarning ta’lim olish huquqini e’tirof etadi va inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan.

Mazkur huquqiy hujjatlar ta’lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratish, kamsitishning oldini olish va barcha bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash uchun muhim asos hisoblanadi.

Inklyuziv ta’limda universal dizaynni joriy etish muammolari va takliflar

Universal dizayn tamoyillarini ta’lim muassasalarida joriy etish jarayonida ayrim muammolar uchrashi mumkin.

Jumladan:

– Ayrim ta’lim binolarining arxitektura jihatidan moslashtirilmaganligi.

– Maxsus texnik vositalarning yetishmasligi.

– Pedagoglarning universal dizayn bo‘yicha amaliy bilimlari yetarli emasligi.

– O‘quv materiallarining barcha bolalar uchun birdek qulay shaklda tayyorlanmaganligi.

– Jamiyatda inklyuziv ta’limga oid tushunchalarning yetarli darajada shakllanmaganligi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, ta’lim muassasalarining jismoniy infratuzilmasini bosqichma-bosqich moslashtirish zarur.

Ikkinchidan, pedagoglar uchun universal ta’lim dizayni bo‘yicha maxsus seminar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish lozim.

Uchinchidan, elektron va bosma o‘quv materiallarini turli ehtiyojlarga mos shakllarda tayyorlash kerak.

To‘rtinchidan, maxsus pedagoglar, psixologlar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish zarur.

Beshinchidan, ta’lim muassasalarida barcha o‘quvchilarga hurmat va teng munosabat tamoyillariga asoslangan ijobiy muhitni shakllantirish lozim.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi inklyuziv ta’lim sifatini oshirishga va ta’lim olishdagi mavjud to‘siqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, universal dizayn va to‘siqsiz ta’lim muhitini yaratish inklyuziv ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Chunki har bir bolaning sifatli ta’lim olishi nafaqat uning individual imkoniyatlariga, balki ta’lim muhitining qanchalik qulay tashkil etilganiga ham bog‘liq.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, universal dizayn tamoyillaridan foydalanish o‘quv materiallarini tushunarli shaklda taqdim etish, bolalarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini oshirish va individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi.

Ayniqsa, eshitishida, ko‘rishida va harakatlanishida o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun moslashtirilgan jismoniy, axborot va kommunikatsiya muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, universal dizayn faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun emas, balki barcha o‘quvchilar uchun qulay va samarali ta’lim sharoitlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limda universal dizaynni keng joriy etish orqali har bir bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlash, uning mustaqilligini rivojlantirish va jamiyatda teng imkoniyatlarga ega bo‘lishiga ko‘maklashish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish haqidagi 2021-yil 7-iyundagi O‘RQ-695-son Qonuni.

4. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – 2006.

5. CAST. Universal Design for Learning Guidelines, Version 3.0. – 2024.

6. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris, 2020.

7. Rose, D. H., Meyer, A. Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. – ASCD, 2002.

8. Ayupova M.Y. Logopediya. – Toshkent.

9. Inklyuziv ta’lim va maxsus pedagogika bo‘yicha ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar.